

SZŐKE KATALIN

Mihail Kuzmin és az első orosz homoerotikus regény

Mihail Kuzmin személyisége tele volt ellentmondásokkal. Fennmaradt arcképei is szöges el-
lentétben álltak egymással; elegendő összehasonlítani Konsztantyin Szomov 1909-es róla
festett portréját, amelyről egy kifinomult, divatosan öltözött dandy tekint ránk, korai fényké-
peivel, amelyekon hosszú szakállal, orosz ingben pózol. Egyszerre volt finom stilizátor, a l'art
pour l'art képviselője, és óhitű, aki szerette a falusi életet. 1872. október 6-án született Ja-
roszlavlban, születésekor apja 60, anyja 40 éves volt. Nagyanyja anyai ágon francia, Mon-
geaultier, Nagy Katalin egyik francia színésznének unokája. Gyermekkorát Szaratovban töltöt-
te, s itt kezdi meg gimnáziumi tanulmányait is. Zenét tanul, s életrajzában így vall akkori ér-
deklődési köréről:

„A kedvenceim először a *Faust*, Schubert, Rossini, Meyerbeer és Weber voltak. Egyébként
ez a szüleim ízlését tükrözte. Teljesen belemerültem Shakespeare-be, a Don Quijote-be és
Walter Scott-ba...”

1884-ben a család elköltözött Szentpétervárra. Önéletrajza szerint gimnáziumi éveire te-
hető első vonzalma egyik fiú osztálytársa iránt. Ekkor ismerkedett meg Csicsserinnel, a ké-
sőbbi szovjet népbiztossal, aki élete végéig levelezőtársa és hű barátja maradt. Nagy hatást
tett rá Csicserin művelt nemesi családja, közös volt zenei érdeklődésük, együtt tanulmányoz-
ták Mozart műveit, együtt jártak színházba és tárlatokra. Együtt olvasták a gnosztikus iro-
dalmat, Nietzsche-t, Schopenhauert és Taine-t. Ekkor kezdett Kuzmin zeneszerzéssel is fog-
lalkozni, románcokat írt, sőt operákat, majd beiratkozott a Zeneakadémiára, ahol Ljadov és
Rimszkij-Korszakov tanította. 1893-ban megismerkedett első szerelmével, egy tiszttel, aki
négy évvel volt nála idősebb, s akit önéletrajzában „Georges hercegként” emleget. Homoszexu-
ális beállítódását bevallja édesanyjának és Csicsserinnek, akik megértően fogadják, de
ennek ellenére öngyilkossági kísérletet követ el. 1895-ben barátjával körutazást tesznek, eljut-
nak Konstantinápolyba, Athénbe, Kairóba és Alexandriába, ahol olyannyira megérinti Kuz-
min a hellén szellemiség, főként Alexandria, hogy később verseinek egyik fő témája lesz. Az
utazás alatt Kuzmin barátja meghal, ennek következményeképp Kuzmin több mint egy évig
betegeskedik. Egy másik utazás is döntő jelentőségű lesz életében. 1897-ben Németországba,
majd onnan Olaszországba megy. Róma és Firenze, az olasz reneszánsz egy életre magával
ragadja, s az ottani élményeire alapuló motívumok egészen az 1920-as évek elejéig megjelen-
nek munkásságában. Az itáliai utazás helyszínei és körülményei alkotják a *Szárnyak* című
kisregény topológiáját, sőt a saját nevén szerepel a regényben Mori kanonok, akivel Firenzé-
ben Csicserin ismertette meg. Az utazás következtében Kuzminban feléledt a szenvedély
nemcsak a művészetek, de a vallás és a katolicizmus iránt. Vallási útkeresései során eljut az
orosz gyökerekhez is: az óhitűek közösségéhez. Elkezdte tanulmányozni az óorosz egyházi
zenét, az ikonfestészetet, sőt eljut a test és a nyílt érzékiség tagadásáig, szerzetes akar lenni.

„Orosz periódusa” azonban nem zárja ki lelkesedését például d’Annunzio iránt, hasonlóképp a nyugati kereszténység szentjei, Szent Ferenc és Sienai Szent Katalin iránt. Az antikvitás, a nyugati kultúra és a reneszánsz eszméitől nem vált meg soha. Kuzmin vallási útkereséseit mindig az erkölcsi és esztétikai jelleg összefonódása jellemezte. Ekkoriban kezdett el orosz ruhában járni, amelyet csak 1906-ban vetett le.

1901-ben ismerkedik meg a *Művészet világa* festőivel, Nouvellel, Bakszttal és Szomovval. Eljár a *Kortárs zenei estek* rendezvényeire, ahol a kortárs nyugati és orosz zene alkotóit – Debussy, Ravel, C. Frank, Max Reger, R. Strauss, Alban Berg, Schönberg, Prokofjev, Mjaszkovszkij, Sztravinszkij – mutatják be. Harmincéves korától kezd el komolyan az írással foglalkozni, az „esztétizmus”, a francia dekadensek, Beardsley művészete és Oscar Wilde írásainak hatása alatt. Kuzmin élete, és egyben reputációja akkor változott meg, mikor megírta a *Szárnyak* című regényét, amely a mérvadó szimbolista folyóiratban, a *Mérlegben* 1906-ban jelent meg.

A *Szárnyak* (Крылья) a homoerotikus kapcsolatot természetesnek bemutató első mű volt az európai irodalomban is. Sokan az „új őszinteséget” ünnepelték benne. Annak ellenére, hogy a téma az angol és francia irodalomban szintén felmerült, Oscar Wilde *Dorian Gray arc képe* (1890) című regényében csak utalás található az ilyen jellegű kapcsolatokra, Marcel Proust pedig *Az eltűnt idő nyomában*, a *Szodoma és Gomorra* című részben bonyolult áttételeken keresztül érintette a kérdést. André Gide *Meztelenül* (L’Immoraliste, 1902) című művében sem nevezi néven hőse vonzalmát; a *Corydon*-t, melyet 1911-ben írt, s melyet a homoszexualitás apológiájának is tartanak; miután jelentős mértékben szerzője átírta, csupán 1924-ben került könyvadásra, annak ellenére, hogy Franciaországban a törvény nem büntette az egyneműek szerelmét. Edward Morgan Forster *Maurice* (1913–1914) című regénye, miután szerzője nem vállalta fel, csak 1971-ben, poszthumusz került kiadásra. Oroszországban egyébként a Büntető Törvénykönyv tartalmazott a homoszexualitást, pontosabban a pederasziát (мужеловство) büntető cikkelyt (1995-ös, 1996-os), noha ritkán alkalmazták. A közvélemény egyértelműen elítélte, viszont az az értelmiségi kör, amelyben Kuzmin mozgott (a szimbolisták és Vjacseszlav Ivanov köre, a *Művészet világa* csoport, Gyagilev és az *Orosz balett* stb.) rendkívül toleránsan viszonyult hozzá.

A regény fogadtatásában a tematikát illetően leginkább a kritikai észrevételek domináltak. Zinaida Hippusz, Dmitrij Merezkovszkij felesége, aki Anton Krajnyij álnéven a korszak legélesebb nyelvű kritikusának számított, a *Mérleg* 1907-es számában közvetlenül a regény könyv alakban történő megjelenése után olyannyira lesújtó bírálatot közölt, hogy ugyanazon számban megjelentettek a szerkesztőség részéről egy válasz-cikket. A pornográfia vádját felkapták a bulvárlapok is. Még Lev Trockij is reagált egyik tárcájában a Kuzmin-műre 1908-ban, amely bekezdült A *Irodalom és forradalom* (Литература и революция, 1923.) című könyvébe. „A test anarchiája” és a „nemi individualizmus” példájának tartotta Kuzmin regényét. A regény igazi értékét felismerő kritikusok között természetesen ott voltak a szimbolisták, Brjusov, Andrej Belij, Nyikolaj Gumiljov és Vjacseszlav Ivanov. Kuzmint egyre inkább zavarta regényének fogadtatása, hogy összehasonlítták Oscar Wilde-dal, valamint azok az olvasói levelek, melyekben a „homoszexualitás bárdjának” nevezték. Természetesen az is rosszul érintette, hogy kevesen figyeltek fel műve irodalmi értékeire, az esztétizmus credo-jára.

Kuzmin regényének fogadtatásába erősen belejátszó bulvárelem, majd a szovjet korszakban fellépő tilalom voltaképpen nem tette lehetővé a *Szárnyak* elhelyezését a korszak iro-

dalmi folyamataiban. Az 1990-es években fellendülő, s napjainkig tartó kutatások azonban már érintik a regény poétikáját, s feltártak több olyan részletkérdést, melyek nélkül hitelesen nem lehet a műhöz közelíteni. Ám ugyanakkor több problémára nem adtak választ, melyek közül talán a legfontosabbak: a *Szárnyak* és a szimbolista regény viszonya, illetve a szeceszzió hatása Kuzmin prózájára.

A *Szárnyak* főhőse, Ványa Szmurov, egy kamasz diák, akit a történet során különféle hatások érnek, melyeket csak nagy nehézségek árán tud befogadni. „Fejlődéstörténete” a banalitás, az érdektelenség és műveletlenség kategóriáival meghatározható gyermeki léttől egy volgai óhitű közösség megismerésén és a bennük való csalódáson keresztül végül Olaszországig vezet, ahol bebocsáttatik a kultúra templomába, az érdek nélkül való szépség birodalmába. A fejlődéstörténet másik vonulata az önmeghatározás problematikájával kapcsolatos: Ványa identitásának megtalálása folyamatában fontos szerepet játszik a homoerotikus kapcsolat elfogadása; ez a feltétele a kultúrába és a szépségbe történő beavatásának.

A regény címe nyílt utalás Platon *Phaidrosz* című dialógusában a központi szárny-szimbólumra. Kuzmin azért kölcsönözte ezt a címet, mert a regény alapvető témájára utal, az esztétikum és az erkölcs szoros kapcsolatára: a szépség és a szabadság keresésére, a lélek tökéletességhez vezető útjára és a férfi-szerelemről alkotott azon hellenisztikus elképzelésekre, melyek szerint a homoerotikus kapcsolat a személyes és kulturális újjászületés eszköze.

Kuzmin 1906-tól a pétervári művészértelmiség belső köreinek is egyenrangú tagja lett. Szintén 1906-tól kezdődött barátsága Vjacseszlav Ivanovval és feleségével, Ligyija Zinovjeva-Annibal írónővel. Kuzmin rendszeres résztvevője lett a *Toronyban* Ivanov szerdájának. Külön programnak számított, mikor zongorakísérettel előadta verseit, egyebek között az *Alexandriai dalokat*. Kuzmin, barátjaival, Szomovval és Nouvellel aktív résztvevői voltak Ivanovék titkos, „legbensőbb körének”, a *Háfiz barátai társaságának* (Общество друзей Гафиза), amely egyszerre volt misztikus és teátrális kör. Vjacseszlav Ivanov szerette Háfiz Samszud-Din Muhammad, XIV. századi perzsa bölcs és misztikus költő verseit, aki az iszlámon belül a szufi hitvallást képviselte. Háfizt Ivanov szellemi elődje, a filozófus Vlagyimir Szolovjov fordította oroszra, már csak ezért is kedves volt számára, s valószínű, hogy ezért adta a körnek ezt a nevet. A kör résztvevői között szerepeltek még Nyikolaj Bergyajev, filozófus, Szergej Goryeckij és Szergej Auszlander írók, valamint Lev Bakszt, festő. A rendszerint kosztümös összejövetelek egyik fő szervezője Kuzmin volt, ahol zene, vers, tánc kíséretében hódoltak nemcsak az antikvitás szellemének, de az arab-perzsa kultúrának is. Nevet is adtak egymásnak: Ivanov – El Rumi vagy Hyperion, Zinovjeva-Annibal – Diotima, Bergyajev – Salamon király, Bakszt – Apellész, Auszlander – Ganümedész, Kuzmin – Antinoosz. Kuzminnak ez a ragadványneve Ivanov körében mindvégig fennmaradt. Kuzmin 1907-ben publikálta a kimondottan prototípusokra épülő kisregényét, a *Karton házacskát* (Картонный домик), melyben könnyen felismerhetők környezetének tagjai a kortárs művészkörökből. A történet alapját Kuzmin Szentpétervárott 1906 ősztől kezdődő, ám rövid ideig tartó szerelmi kapcsolata képezte Szergej Szugyejkin (1882–1946), moszkvai festővel. 1907-ben adták ki bravúros, a régi francia kalandregény alapján készült stilizációját, az *Aimé Leboeuf kalandjait* (Приключения Эме Лебефа), amely rendkívül pozitív visszhangot váltott ki. 1908-ban jelent meg első verseskötete, a *Hálóok* (Сети), amely Kuzmint egyszerre a kor egyik legnevesebb költőjévé tette. 1917-ig publikált másik két verseskötete, az *Őszi tavak* (Осенние озера, 1912) és az *Agyagaglabok* (Глиняные голубки, 1914) kevésbé voltak sikeresek.

1909 és 1917 között Kuzmin elsősorban prózát és színpadi műveket publikált. Két, a középkori élettörténeteket stilizáló műfajt modern elemekkel kitöltő műve is ebben az időszakban jelent meg: *Nagy Sándor hőstettei* (Подвиги Великого Александра, 1909) – ezt a művét Franz Kafka is olvasta német fordításban – és *Joseph Balsamo, Cagliostro gróffa csodálatos élete* (Чудесная жизнь Иосифа Бальзамо, графа Калиостро, 1916.), amelyet egy *Új Plutarkhosz*-sorozat első részének tervezett. Sajnos, a sorozat csak megindult, de nem folytatódott. Ugyancsak a középkori kaland- és utazóregény műfaját teremti újra a *Sir John Fairfax utazásai Törökországban és sok más érdekes országban* (Путешествие Сера Джона Фирфакса по Турции и другим примечательным странам, 1910.) című művében. Több elbeszélése is megjelenik ebben az időszakban, ezen kívül *Meséinek* (Сказки, 1912–13) gyűjteménye is napvilágot lát. Rendszeresen dolgozik a színházaknak, színpadi zenét ír és librettókat.

Ebben az időszakban Kuzmin érdeklődése egyre gyakrabban fordul a populáris műfajok felé. Nagyra értékeli és szereti az operettet, librettókat és zenét szerez, részt vesz színpadra állításukban. Irodalmi tevékenységén érzékelhető nyomot hagy mindez, több, könnyen befogadható, a kor igényeinek megfelelő művet is alkot, valami olyasmit, amit manapság bestsellernek hívunk. Sőt bizonyos, reakciós-patrióta bulvárlapokban szintén publikál, melyet többen nem néznek jó szemmel. Szintén a kor populáris, „patrióta” műfajai közé sorolhatók *Háborús elbeszélései* (Военные рассказы, 1915), melyekben az első világháború kezdetének korszakát melodramatikusan, helyenként giccsbe hajlóan édeskés történetekben idézte fel.

1915-ben ismét megjelenik egy terjedelmes, modern témájú, önéletrajzi indíttatású, prototípusokra épülő regénye, a *Lebegő utazók* (Плавающие-путешествующие). Az egoizmus és az immoralitás kérdései vetődnek fel a *Csendes őrség* (Тихий страж, 1916) című kisregényében; megtalálható a műben az Oroszországban a XIX. századtól rendkívül népszerű Max Stirner tanainak visszhangja, hasonlóképp felismerhető utalások szerepelnek a kortárs ego-futuristák (Fofanov, Ignatyev) teoretikus megnyilatkozásaira. Mindkét mű, „tézis-regény” mivoltában, bizonyos értelemben a *Szárnyak* folytatásának tekinthető. Kuzmin modern témájú regényeiben sajátos „feltáró munkát” végez arra nézve, hogyan hatnak a kor népszerű eszméi a köznapi emberek életére; hiszen ezek az eszmék nem stabilak, gyakran komoly változásokon mennek át, sőt néha még a felismerhetetlenségig el is torzulnak.

Kuzmin 1913-ban ismerkedett meg a nála több mint 20 évvel fiatalabb Jurij Ivanovics Jurkunnal (1895–1938), aki élete végéig társa maradt. Kuzmin sokat tett azért, hogy Jurkun elinduljon írói pályáján, a köztük levő viszony a klasszikus nevelő és tanítványa kapcsolataként is működött. Kuzmin, mint a pétervári bohémvilág jellegzetes figurája a korszak két művészkávéházának, a *Kóbor kutyának* (Бродячая собака) és a *Komédiások pihenőjének* (Привал комедиантов) állandó látogatója, és rendezvényeinek aktív résztvevője.

Kuzmin, aki mindig igyekezett elhatárolódni a politikától, az 1917-es forradalmat még úgy-ahogy elfogadta, mert számára a gyűlölt háború végét jelentette. Viszont később egyre inkább rájött arra, hogy a bolsevizmus a számára oly drága személyes szabadságot és a magánéletet teljes mértékben korlátozza. Már 1918-ban ezt írja a naplójában:

„... a beözönlött elvtársak valóban úgy viselkednek, mint Attila, itt csak az ügyes csirkefogók tudnak megélni.”

1917 végén és 1918 első hónapjaiban írja meg erotikus verseskönyvét a testi szerelem különféle fajtáiról, a botrányosnak tekintett *Lefüggönyözött képecskéket* (Занавешенные картинки), amelyek még 1920-ban megjelenhettek. Megélhetése végett csatlakozik a Gorkij

által kezdeményezett *Világirodalom* könyvsorozatához, és Anatole France regényeit fordítja. Egyébként a forradalom után nyolc verseskötete jelent meg, melyek közül négy érdemel igazán figyelmet, a *Vezér* (Вожатый, 1918), a *Túlvilági esték* (Нездешние вечера, 1921), a *Parabolák* (Параболы, 1923) és a *Pisztráng széttöri a jeget* (Фореель разбивает лед, 1929). Érzékelhető, hogy költészete alapvetően megújult, verseiben egyre több az avantgárd poétikájára jellemző szövegépítési mód, megjelennek különböző metrikai variánsok és sor- és strófaszerkezetek.

Kuzmin 1922–1923-ban a német expresszionizmus egyik lelkes oroszországi rajongója lesz. Nemcsak a festészet és az irodalom (F. Werfel, G. Meyrink, W. Kayser, Ernst Toller) ragadja magával, de a film is, ami mindig az egyik kedvenc művészeti ága volt. Lelkesedik Robert Wiene klasszikus alkotása, a *Doktor Caligali kabinetje* (1920) iránt, valamint Fritz Lang rendezéseit is jól ismeri. 1922-ben csatlakozik az *emocionalisták* petrográdi csoportjához, amely a nyugati expresszionizmus esztétikai elvei követőjének vallotta magát, s amelynek egyik szellemi vezetője lesz. A csoportnak rajta kívül még tagjai voltak Konsztantyin Vaginov író, Jurij Jurkun, Szergej Radlov, drámaíró és rendező, Anna Radlova költőnő és Vlagyimir Dmitrijejev, festő.

1923-ban jelenik meg esszékötete a *Konvenciók* (Условности), amely kritikai munkásságának legértékesebb darabjait tartalmazza. Kuzmin 1924-ben, Lenin halála után *Néró* (Нерон) címen írt egy drámát, melynek szövege még nem került elő. Valószínű, hogy valamelyik házkutatáskor, magánál Kuzminnál, vagy halála után Jurkunnál vesztett nyoma. Kuzmin az 1920-as évek végén egyre intenzívebb alkotói kapcsolatba kerül az OBERIU csoport tagjai közül nemcsak Vaginovval, hanem Danyil Harmsszal és Alekszandr Vvegyenszkijjal is. Az ekkor keletkezett művei, például *A kályha a fürdőben. Tájéképek a csempén* (Печка в бане. Кафельные пейзажи, 1928), amely csak gépiratos példányban maradt fent, vagy a szintén életében nem publikált *Öt beszélgetés és egy eset* (Пять разговоров и один случай) című elbeszélések már az orosz abszurdot előlegezik meg. Az utóbbi mű például Danyil Harmsz 1930-as években íródott prózáját, konkrétan az *Esetek* (Случаи) című minimális elbeszélés-ciklusát.

Kuzmint fokozatosan kiszorítják az irodalmi életből, megszűnik kritikai rovata az *Esti vörös újságban* (Вечерняя красная газета), egyre kevesebbet foglalkoztatják a színházak is, tulajdonképpen csak a fordításokból él. Shakespeare-t (Lear király), Homéroszt, Goethe-t (Nyugat-keleti díván) és Byront fordít. Egy társbérleti kétszobás lakásban együtt él barátjával, Jurkunnal és annak édesanyjával. Minden nap meglátogatja őket Olga Arbenyina-Gildebrandt, színésznő és festőnő, akivel Jurkun polgári házasságot kötött, de nem lakott velük. Miután az 1930-as években műveit nem publikálták, sőt az is lehetetlenné vált, hogy megőrződjön mindaz, amit az asztalfióknak írt, nincsenek pontos adatok arról, hogy min dolgozott. Ahogy a visszaemlékezésekből kiderül, *Vergiliusról* írt regényét majdnem teljesen befejezte (két fejezet megjelent belőle 1922-ben), szintén elkészült *Shakespeare szonettjeinek* fordításával, de ezek a kéziratok eltűntek. 1936. március elsején halt meg az egyik moszkvai városi közkórházban. Valószínű, hogy igazat kell adni Anna Ahmatovának, aki az egyik kései interjújában a következőket mondta: „1936-os halála kegyelmi ajándék volt, másképp borzasztóbb halál várt volna rá, mint Jurkunra, akit 1938-ban agyonlőttek.”